

معرفی آثار محمد عبدالرحمن علی‌نیا اوزی و بررسی جایگاه آن در مطالعات خلیج فارس

زینب مختاری^۱

مقدمه



خلیج فارس همواره به عنوان یک شاهراه بزرگ تجاری، از اهمیت بسیاری برخوردار بوده است. این اهمیت تجاری توجه کشورهای قدرتمند جهان را به سوی آن جلب می‌نمود و موجب بهره‌برداری تجاری و نظامی از آن می‌گردید. با اکتشافات نفتی در سواحل خلیج فارس و آغاز بهره‌برداری از این معادن، اهمیت خلیج فارس افزایش یافت. این درحالی است که همزمان با کشف نفت و بهره‌برداری از آن در سواحل جنوبی - که خود باعث اعتلا و قدرتمندی دولت‌های این منطقه می‌شد. در ایران قدرتی شکل گرفته بود که سعی در افزایش نیروی خود در خلیج فارس داشت. با توجه به این موضوع، مطالعه در مورد این مقطع از تاریخ منطقه خلیج فارس، برای محققان اهمیتی دوچندان می‌یابد، اما آنچه اهمیت

وجود آثار تألیف شده به زبان فارسی در این مقطع را بیشتر می‌کند، کم بودن اینگونه آثار است. تا کنون تنها آثار شناخته شده در این زمینه، آثار محمدعلی خان سدیدالسلطنه کبابی بود که به صورت گسترده‌ای مورد استفاده محققان قرار می‌گرفت. خوشبختانه اخیراً آثار قلمی یکی از بازرگانان خلیج فارس که تقریباً همزمان با دوره سدیدالسلطنه کبابی است، توسط بازماندگان ایشان در اختیار محققان ایرانی قرار گرفته‌اند.

۱. کارشناس ارشد مطالعات خلیج فارس دانشگاه تهران.

نویسنده این آثار به نام محمد علی نیا اوزی است که در اینجا به معرفی نوشته‌ها و جایگاه او در مطالعات خلیج فارس پرداخته خواهد شد.

الف - مروری بر زندگینامه محمد عبدالرحمن علی نیا اوزی

زندگی محمد عبدالرحمن علی نیا اوزی شامل سه مرحله می‌شود: ۱- از آغاز تا سال ۱۳۴۶ هـ.ق که دوران جوانی، تشکیل خانواده و رونق تجارت وی در بندرلنگه است؛ ۲- از سال ۱۳۴۶ تا سال ۱۳۵۵ که مصادف با شروع کساد تجاری بندرلنگه و فتور در فعالیت تجاری و متعاقباً ورشکستگی وی هست. در این مرحله محمد علی نیا پس از تسویه مال التجاره، برای یافتن راه‌های تازه‌ای برای تجارت از بندرلنگه خارج و دست به مسافرت‌های متعددی به نقاط مختلف خلیج فارس و هندوستان می‌زند. این دوره با مهاجرت او به بحرین و استقرار خانواده‌اش در آنجا پایان می‌یابد؛ ۳- از سال ۱۳۵۵ تا پایان عمر وی که دوره استقرار در بحرین و فعالیت تجاری جدید او در بحرین است.

محمد علی نیا در سال ۱۳۰۵ هـ.ق در بندرلنگه در خانواده متوسطی به دنیا آمد. جد بزرگ وی ملقب به ملاعلی، از مدینه مهاجرت کرد و با استادش شیخ حسن مدنی در جنوب فارس و در بندر نخیلو ساکن شد. ملاعلی سپس عازم اوز در نزدیکی لار می‌شود و در آنجا سکنی می‌گزیند. او پس از گذشت چند سال از اوز به بستک مهاجرت کرد و در آنجا مشغول تجارت شد. چندی بعد به سبب غارت اموالش توسط راهزنان و قتل برخی از دوستانش، ناگزیر به اتفاق خانواده از بستک به بندر لنگه مهاجرت کرد و در آنجا به کمک دوستان، تجارت جدیدی را آغاز نمود که موفقیت‌آمیز بود. وی توانست در محله افغانی‌ها خانه‌ای برای خود بنا کند. بعد از فوت او، پدر محمد علی نیا، فعالیت تجاری خانواده را در دست گرفت^۱. محمد علی نیا در همین خانه به دنیا آمد. وی تحصیلاتش را در مدرسه محمدی بندر لنگه^۲ به پایان رساند.

او در سن جوانی عازم دوبی شد و به مدت دوازده سال با یکی از تجار ایرانی آنجا با نام حاجی محمدابراهیم (متصدی کل و کالت جهازات در دوبی) به همکاری پرداخت. سرانجام محمد علی نیا به دلیل مرگ وی، از این شغل استعفاء کرده و پس از مدتی در سال ۱۳۲۸ هـ.ق دوبی را ترک گفت^۳. وی در سال ۱۲۹۰ (۱۳۳۰ هـ.ق) برای نخستین بار عازم بمبئی شد و سه ماه بعد به دیار خود بازگشت^۴.

محمد علی نیا در سال ۱۳۳۱ هـ.ق فعالیت تجاری خود را آغاز کرد و در سال ۱۳۳۲ هـ.ق توانست نمایندگی کارخانه خیاطی سینگر را در منطقه کرمان و جنوب ایران به خود اختصاص دهد. او در سال ۱۳۴۸ هـ.ق نمایندگی کمپانی سینگر در بندر عباس را دارا بود. در نهایت «به واسطه رقابت سخت شرکت

۱. محمد علی نیا، مختصر حالات جدامجد و والد مرحوم.

۲. این مدرسه در ۲۷ رجب سال ۱۳۳۲ / ۲۰ ژوئن ۱۹۱۴ افتتاح شد.

۳. محمد علی نیا، سومین یادداشت عمرم.

۴. همان، سیر بمبائی.

شرقی روسی در وارد کردن ماشین‌های خیاطی با قیمت‌های بسیار مناسب، احساس عدم پیشرفت کار شرکت سینگر نموده و وکلای مرکز تهران نیز صرفه کمپانی در ابقای اداره عباسی بیش از آن ندیده، اداره منحل و اموال انبار با خود به بوشهر حمل و تحویل داده شد^۱.

در این مقطع (۱۳۶۴ هـ.ق / ۱۳۰۶ هـ.ش) ثبات مالی و تجاری محمد علی‌نیا به خطر افتاد. از این رو و به منظور یافتن راه تازه‌ی جهت کسب معاش، اقدام به مهاجرت از بندرلنگه نمود. او قصد حرکت از بندرلنگه را «اتلاف و ضرر مهمی که بر تجارتش وارد آمد» می‌داند تا «از چنگال مضیقه روزگار و اثرات نهضت خبیثه نفاق و تفتیش‌های لنگه‌ای‌ها برهد و چندی روزگار در غربت ادامه داده تا احوال صورت اصلاحی پیش گیرد»^۲. از این جمله برمی‌آید که وی قصد هجرت دائم به نقطه‌ای دیگر نداشته و تنها به این جهت که در کارش اصلاحی صورت گیرد به این کار اقدام می‌کند؛ اما این امر اتفاق نیفتاده و وی بعدها ناچار به ترک دائم بندرلنگه می‌شود.

محمد علی‌نیا با خروج از بندر لنگه و ترک خانواده، نخست به دبی و سپس به بحرین رفت. پس از هفت ماه اقامت در بحرین عازم بمبئی شد و در نهایت پس از ۲۷ ماه دوری از وطن به بندر لنگه بازگشت. در سال ۱۳۵۲ هـ.ق (۱۳۱۱ هـ.ش) مجدداً از بندر لنگه به بحرین رفت و به کار تجاری خود ادامه داد. پس از گذشت سه سال موفق شد نمایندگی چرخ خیاطی سینگر را در بحرین به خود اختصاص دهد و در آنجا به محمد علی‌نیا سینگر معروف شد. وی اولین مدرسه خیاطی با همکاری شرکت سینگر را در بحرین برپا کرد. او در چهارم ذی‌قعدة ۱۳۵۵ هـ.ق (۱۳۱۴ هـ.ش)، خانواده خود را به بحرین منتقل و خانه‌ای در محله اوزی‌ها، جهت سکونت کرایه کرد. پس از استقرار در بحرین و اشتغال به امور تجاری کمتر به نوشتن می‌پرداخت. محمد علی‌نیا در اوقات فراغت خود به فعالیت‌های فرهنگی روی آورد و در محافل علمی و فرهنگی به ایراد سخنرانی در زمینه علوم سیاسی و تاریخ جهان دست یازید. وی در مدرسه ایرانیان بحرین، عضو هیئت نظارت در امتحانات بود. بعدها مشغول استقرار در بحرین و ترقی تجاری‌اش در آنجا شد و پس از فراغت از امور اقتصادی، دوباره سفرهای خود را آغاز نمود. او در مدت پیش از فوتش، به چهار مسافرت به مناطق مختلف، از جمله کراچی، کویته، ایران و شامات رفته که اطلاعاتی از آنها برجای گذاشته است. وی بعد از سکونت در بحرین، هرگز به بندرلنگه باز نگشت. سرانجام در سال ۱۳۷۴ (۱۳۳۲ هـ.ش)، در پی ابتلا به بیماری سختی، درگذشت و در بحرین به خاک سپرده شد^۳.

۱. همان، سومین یادداشت عمرم.

۲. محمد علی‌نیا، همان.

۳. بیشتر اطلاعات مربوط به زندگی محمد علی‌نیا به‌ویژه در بحرین، توسط آقای حامد محمدعقیل خادم اوزی در اختیار نگارنده قرار گرفت که جا دارد در اینجا صمیمانه از ایشان تشکر و قدردانی نمایم. قابل ذکر است که ایشان اولین کسی است که در خصوص انتشار آثار محمد علی‌نیا اقدام نموده و اصل این آثار را در اختیار دارد.

ب - آثار قلمی محمد علی‌نیا اوزی

از محمد علی‌نیا آثار متعددی برجای مانده است که همه آنها بر مبنای یک موضوع مشخص به نگارش در نیامده‌اند. وی علاوه بر نگارش متون مستقل که بیشتر به زمینه‌های تاریخی پرداخته، در زمینه‌های ادبی و ترجمه متون مختلف نیز دستی داشته است. با توجه به محتویات، انتخاب موضوعات جهت نگارش و نوع نوشته، این آثار به پنج دسته تقسیم شده‌اند که تنها به آن‌ها اشاره می‌شود:

یادداشت‌ها و سفرنامه وی: این یادداشت‌ها در یک دوره چهارجلدی بوده که تنها دو جلد انتهایی با عناوین «سومین یادداشت عمرم» و «چهارمین یادداشت عمرم»، برجای مانده است. از او همچنین یادداشت‌های پراکنده‌ای باقی مانده که به صورت مدون در نیامده است؛ سفرنامه وی به نام «سیر بمبائی و مضافاتش» است.

نوشته‌های تاریخی: تاریخ مصارعات و مناسبات ایران و غرب؛ اسلام و تأثیر آن در دیار ایران؛ داستان قاجار و پهلوی؛ مختصر تاریخ استقلال مملکت افغانستان؛ تاریخ استقلال خاک فراغنه؛ سیاحت اعلیحضرت غازی به صوبه اروپا و آسیای وسطی.

مقالات: شجره نسب صفویه، شاه عباس، عربستان، مختصر حالات جد امجد و والد مرحوم.

نوشته‌های ادبی: شامل تیاتر و مجموعه ادبیات و شعر.

متون ترجمه شده: محمد علی‌نیا در ترجمه متون نیز دست داشته است. از او اثر ترجمه شده‌ای با عنوان «مذاکرات جمال پاشا» به دست آمده که وی از عربی به فارسی برگردانده است. اصل این کتاب به ترکی بوده که توسط جمال پاشا به عربی منتشر شده بود. او همچنین کتابی با نام *خلیج فارس* داشته که متأسفانه به دست ما نرسیده و مفقود است. همچنین در مقاله «اصل صفویان» از کتابی با نام *زبان استان آذربایجان* یاد می‌کند که توسط او به نگارش درآمده، اما اثری از آن باقی نمانده است.

ج - معرفی آثار مرتبط با تاریخ و فرهنگ خلیج فارس

همان‌گونه که اشاره شد، محمد علی‌نیا علاقه زیادی به نگارش داشته است. این علاقه وی را بر آن داشت تا به ثبت و ضبط وقایع مختلف دوران زندگی‌اش بپردازد. یادداشت‌ها و سفرنامه‌های محمد علی‌نیا شامل دور هجده‌جلد یادداشت‌ها، *سیر بمبائی* و نوشته‌های پراکنده ایستکه‌ها، مسافرت‌ها، *بیه‌ایران*، *شام*، *کراچ*، *ی، حجو* ... برجایمانده است. نگارش این دست‌نوشته‌های محمد علی‌نیا از سال ۱۳۱۹ هـ ق آغاز شده است. متأسفانه دو مجلد از یادداشت‌های وی مفقود است که با احتساب آنها شامل وقایع زندگی او در طول سال‌های ۱۳۱۹ تا زمان فوتش هست؛ البته یادداشت‌های محمد علی‌نیا از سال ۱۳۵۶ هـ ق به بعد، به صورت مدون در نیامده است. این را می‌توان به این دلیل دانست که در این زمان وی فرصت کافی برای نگارش آن نیافته است.

شیوه محمد علی‌نیا در نگارش این یادداشت‌ها و سفرنامه‌ها این بوده که ابتدا در یک دفترچه یادداشت یا

تقویم، وقایع مهم مربوط به هر روز، هر هفته و هر سال را به صورت کاملاً مختصر و اشاره‌گونه یادداشت می‌کرده است. وی که از حافظه بسیار خوبی برخوردار بوده، پس از گذشت مدت زمانی، هنگامی که فرصت کافی برای نوشتن به دست می‌آورده است با رجوع به این یادداشت‌ها و همچنین استفاده از حافظه خود و البته با استفاده از اسناد، مدارک و روزنامه‌هایی که در زمینه‌های مختلف جمع‌آوری کرده و محفوظ می‌داشته، این وقایع را با ذکر جزئیات آن، به صورت مدون ثبت کرده است.

وی همچنین وقایع مهم هر ساله در سراسر نقاط جهان را از طریق رسانه‌های آن زمان، مانند روزنامه‌های مختلف فارسی، عربی، انگلیسی، اردو و ... پیگیری و این وقایع را در انتهای وقایع هر سال در یادداشت‌هایش می‌آورد. در این قسمت ابتدا آثار برجای مانده از محمدعلی‌نیا مرتبط با تاریخ و فرهنگ منطقه خلیج فارس معرفی و سپس با توجه به شواهد، محتویات آثار مفقودی وی در این خصوص بیان می‌شود. چون در قسمت بعدی مقاله در خصوص محتوای این آثار به صورت مفصل بحث شده است، در این قسمت از تکرار آن مطالب خودداری شده است.

سومین یادداشت عمرم: همان‌گونه که از نام آن پیداست، حاوی سومین مجموعه از یادداشت‌های نویسنده است که وقایع سال‌های ۱۳۴۶ تا ۱۳۵۱ هـ.ق را در بر می‌گیرد.

تاریخ استفاده شده در این نسخه تماماً هجری قمری است و بعضی موارد تاریخ شمسی نیز به چشم می‌خورد. تمامی این نسخه از جوهر مشکی و آبی استفاده شده است. صفحات آن کاملاً به هم پیوند نخورده‌اند. اوراق آن در کنار هم قرار داده شده که مجموعاً یک نسخه خطی ۵۸۵ صفحه‌ای را تشکیل داده است. صفحات شماره ندارد. دو غلاف نسخه از دو ورقه ساده پیش نیست. خوشبختانه همه صفحات آن کامل بوده و هیچ صفحه‌ای مفقود نشده است.

در واقع این یادداشت، با پایان یادداشت دوم نویسنده آغاز می‌شود و مصادف است با تصمیم نویسنده برای مهاجرت به یکی از بنادر سواحل جنوبی خلیج فارس، که دلیل آن افول بندرلنگه از نظر اقتصادی است. در این یادداشت نویسنده بیشتر در سفر به سر می‌برده که شامل سه دوره مسافرت است. مسافرت اول به دوی و بحرین و هند، مسافرت دوم از بندرلنگه به بندرعباس و از آنجا به کرمان و مسافرت سوم از طریق بندر دوی و بحرین به بوشهر و کویت و بصره و در نهایت به بحرین صورت گرفته است.

نویسنده در کنار بیان وقایع سواحل خلیج و سایر مناطقی که به آن سفر کرده، به بیان سالانه وقایع عالم نیز پرداخته است. وی در جای جای یادداشت، اشاراتی به یادداشت‌های اول و دوم خود دارد و در مورد بسیاری از وقایع تاریخی به این دو یادداشت ارجاع می‌دهد. علاوه بر بیان وقایع مطالبی چون شرح وضعیت عمرانی، وضع اجتماعی، اوضاع اقتصادی و ... در این یادداشت وجود دارد. همچنین حاوی جداولی از مسیرهای طی شده است. در انتهای یادداشت درباره دو موضوع دیگر سخن به میان آمده: ابتدا مختصری درباره اوضاع پولند یا لهستان و دیگری درباره اوضاع مملکت فنلند است.

آغاز: «بنام خداوند کریم جل و علی ...»

انجام: «... و نمی‌دانند نزد کدام کسی داوری جویند»

چهارمین یادداشت عمرم: این یادداشت مربوط به سال‌های ۱۳۵۲ تا ۱۳۵۶ هـ ق و دنباله سومین یادداشت عمرم است.

این نسخه از ۳۵۰ صفحه تشکیل شده است که به هم پیوند نخورده‌اند. غلاف اول کتاب مفقود شده و غلاف آخر آن از دو صفحه ساده است. در تمام نسخه از جوهر مشکی و اندکی جوهر آبی استفاده شده. سه تاریخ هجری قمری و هجری شمسی و میلادی در این یادداشت‌ها دیده می‌شود. ظاهراً هیچ کدام از صفحات نسخه مفقود نیست.

زمانی که این یادداشت آغاز می‌شود، نویسنده در بحرین ساکن بوده است. بیشتر اطلاعاتی که در این یادداشت موجود است، مربوط به بحرین می‌شود. هرچند اطلاعات بسیار مفید دیگری از سایر نقاط خلیج فارس و دیگر نقاط جهان نیز در آن نوشته شده است، در واقع این یادداشت نیز به همان سبک و سیاق یادداشت سوم به نگارش درآمده است. مسائل مختلفی چون نفت بحرین، اختلافات بحرین و قطر بر سر زبارة، اختلافات عربستان و یمن بر سر منطقه عسیر، اختلافات ایران و انگلیس بر سر بحرین و ... را می‌توان از این یادداشت استخراج نمود.

آغاز: «تمام این سال در بحرین به سر برده و نتیجه یادداشت یک ساله‌ام بر حسب ذیل است...»

انجام: «اهالی مصر از این موفقیت ارتشی راضی گردیدند»

سیر بمبائی و مضافاتش: این نسخه، کتابی کامل است که به خوبی بسته بندی شده و تمامی صفحات آن با هم پیوند خورده‌اند. صفحات نسخه با استفاده از چسب و به وسیله دو غلاف خارجی از جنس مقوا که ساخت ژاپن است و با پوششی از جنس پارچه پوشیده شده. شش صفحه اول نسخه سفید است. تعداد کامل صفحات به ۳۰۰ صفحه می‌رسد. نسخه تماماً با جوهر مشکی به تحریر در آمده و عکس‌های زیادی از شخصیت‌ها و مکان‌های مختلف بمبئی با زیرنویسی از خود محمد علی‌نیا برای هر عکس در آن مشاهده می‌شود. نگارش آن از تاریخ ربیع‌الاول ۱۳۳۰ آغاز و در روز پنج شنبه ۲۲ شوال سال ۱۳۴۱ پایان می‌یابد. این سفرنامه شامل ۴ سیاحت است که از سال ۱۳۳۰ تا ۱۳۴۱ هـ ق به وقوع پیوسته. سیاحت دوم به علت کمی مدت آن نوشته نشده است. سیاحت اول از ۱ ربیع‌الاول تا ۱۷ جمادی الثانی ۱۳۳۰، سیاحت سوم از جمادی‌الاول تا شعبان ۱۳۳۹ و سیاحت چهارم از شعبان تا شوال ۱۳۴۱ به وقوع پیوسته است. از ویژگی‌های این کتاب، درج فهرست کاملی از مطالب کتاب در انتهای آن است.

آغاز: «حمد بی حد مر خدای یکتا را که فواید حرکت برکت را وعده فرمود...»

انجام: «... و سفر بمبائی و گردش آن سمت به سلامتی به سر آمد حمداً له»

دو جلد اول یادداشت‌های محمد علی‌نیا و همچنین کتاب خلیج فارس وی نیز جزء منابعی هستند که می‌توانستند در مطالعات خلیج فارس مورد استفاده فراوان قرار گیرند؛ اما این سه نسخه مفقود گردیده و تنها از قرآینی که در سایر نوشته‌های وی موجود است، می‌توان از وجود آن‌ها اطلاع حاصل کرد.

وی در یادداشت سوم خود چنین می‌گوید: «... تقریباً سی و دو سال پیش ۸ شوال ۱۳۱۹ یک سفری به بوشهر نموده و این سفر دوم به آنجا است، بعض تفصیلات راجع به این بندر در ضمن وقایع یادداشت عمرم

در جلد اول نوشته شد دیگر مکررات می‌گردد.»

از این رو می‌توان تخمین زد که آغاز یادداشت‌های این نسخه چند سال قبل از سال ۱۳۱۹ هـ ق باشد، و حوادث مختلف به مدت ۱۳-۱۵ سال در آن ثبت گردیده است.

مطالبی که محمد علی‌نیا در این یادداشت به آنها اشاره داشته چنین است:

تاریخ لنگه، اخلاق و عادات اجتماعی اهالی دوبی، حوادث تاریخی دوبی، گزارشات بحرین از ابتدای قبل از استیلای رسمی انگلیس‌ها بر آنجا و بعد از آن، شرح کاملی از تاریخچه مختصر در مورد خوانین بستک، نبرد شیخ محمد آخرین مشایخ جواسم با دریابگی، واقعات تاریخی بندر عباس و تفصیلاتی راجع به بندر بوشهر.

دومین یادداشت وی بعد از پایان «اولین یادداشت عمرم» آغاز شده و در سال ۱۳۴۶ ق. پایان یافته است.

در «سومین یادداشت عمرم» آمده است:

«... به جلد دوم یادداشت عمرم که منتهی گردد به آخر ذو الحجة الحرام سال یک هزار و سیصد و چهار

پنج هجری ۱۳۴۵ هـ...»

مطالبی که محمد علی‌نیا در این یادداشت به آنها اشاره کرده، چنین است:

تاریخ لنگه، گزارشات بحرین از ابتدای قبل از استیلای رسمی انگلیس‌ها بر آنجا و بعد از آن، تفصیل جزایر هیرات^۱، دامنه واقعات (دیلی) نماینده انگلیس یا به قول محمد علی‌نیا فاتح بحرین، ماهیت طیار و طیاره، ربودن جزیره هنگام از کف ایران، مقدمات جنگ چین - ملیون با دول خارجه بر ضد حکومتی مرکز چین (پکن) در سال ۱۳۴۵، ایام اختلال انگلیسی در جنگ بین المللی، حوادث تاریخی کویت، شرح حکومت خوانین بستک و تفصیل مناقشه میان حکام بحرین و یمن.

کتاب «تاریخ خلیج فارس» به هنگام انهدام خانه محمد علی‌نیا در سال ۱۳۷۰ هـ ش در میان آثار وی یافت نشده است. از آقای خلیل صوفی که یکی از اقربای استاد است نقل شده که در سال ۱۳۴۴ هـ ش که وی در تهران بوده، این کتاب را دیده و بعضی از صفحات آن را نیز مطالعه کرده است. وی می‌گوید:

«آن یک کتابی بود با دو غلاف مقوایی محکم و با حدود ۴۰۰ صفحه بسته‌بندی شده و شماری کرده و مملو از عکس‌های مختلف و نقشه‌های گوناگون و غیره. سبب وجود این کتاب در تهران این است که آقای ابراهیم افغان یکی از نزدیکان استاد بود و ساکن آبادان بوده آن کتاب را از بحرین به آبادان و بعداً به تهران با خود حمل کرده است که بتواند آنرا به چاپ و نشر برساند، ولی آن کار هرگز به انجام نرسید و این کتاب در تهران ماند و به مرور ایام، مفقودالثر شد.»

۱. هیرات یا حیرات جمع حیر یا هیر بر وزن خیر است و آن قصبه‌ای است (بر آمدگی که در قعر دریا واقع شده).

د- انگیزه‌ها و اهداف نگارش در محمد علی‌نیا

هدف محمد علی‌نیا در نگارش بیشتر به جهت به یادگار گذاشتن گنجینه‌ای تاریخی برای آیندگان بوده است. در ابتدای سفرنامه «سیر بمبائی» چنین می‌خوانیم: «... به شکرانه این اتفاق [منظور محمد علی‌نیا اولین سفر دور از وطن بوده است] خواستم ارمغانی از آن دیار به جهت ابنای زمان خود تهیه نمایم فکر که نمودم هدیه‌ای معنوی که گاهی پژمرده نگردد بهتر از تحریر وقایع عجیب و غریب آن دیار ندیدم...» وی نوشته‌های خود را تحفه‌ای می‌داند که «پژمرده» نمی‌شود و برای نسل‌های آینده باقی می‌ماند. در واقع محمد علی‌نیا به عنوان یکی از اهالی ساحل خلیج فارس و یک ایرانی ایران دوست، و به عنوان کسی که با تمام وجود مشکلات و معضلات این سواحل را درک کرده است، اقدام به نگارش مسائل مربوط به خلیج فارس در یادداشت‌هایش نموده و گوئی در این زمینه تا حدود زیادی متأثر از سدیدالسلطنه^۱ است. اما اینکه در زمان خود وی هیچ کدام از آثارش به چاپ نرسیده و در اختیار هیچ مرجع خاصی قرار نگرفته، جای این پرسش را باقی می‌گذارد که آیا وی هیچ گاه گمان می‌کرده است که مطالب نوشته شده توسط او می‌تواند در بهبود وضعیت سواحل و بنادر ایران در خلیج فارس مفید واقع شود. محمد علی‌نیا تلاشی جهت چاپ کتاب تاریخ خلیج فارس خود انجام داده است که گویی به نتیجه نرسیده و متأسفانه منجر به مفقود شدن آن شده است.

به این دلیل که جلد اول یادداشت‌های محمد علی‌نیا مفقود است و با توجه به اینکه اکثر نویسندگان معمولاً در آغاز یک اثر تالیفی دلایل خود را در نگارش آن بیان می‌کنند، متأسفانه نمی‌توان به صورت قطعی در مورد اینکه انگیزه اصلی وی در نگارش این چهار جلد یادداشت چه بوده است نظر داد. مسلم است که وی علاقه بسیاری به نوشتن و در کنار آن علاقه بسیاری به وطن خود و منطقه خلیج فارس داشته است. وی در راستای افکاری که هم در زمینه اسلام و ملت‌های مسلمان و هم در زمینه ایران و خلیج فارس داشته، بسیار دقیق و پی‌گیر، به جمع‌آوری اخبار و اطلاعات ایران، خلیج فارس و جهان دست زده است. محمد علی‌نیا در نگارش آثار خود نه برای هیچ مرجع خاصی، بلکه در واقع به عنوان یک تاجر که در میان توده مردم زندگی کرده و با هم و غم آنها سرو کار داشته، برای دل خود و به قصد به تصویر کشیدن شرایط عمومی دوران خود دست به نگارش می‌زده است.

ه- بررسی جایگاه آثار محمد علی‌نیا در مطالعات خلیج فارس

محمد علی‌نیا با ثبت دقیق تمام وقایع تأثیرگذار و مهم، و حتی وقایع جزئی و به نظر کم اهمیت طی این سال‌ها، مجموعه روزنامه نگارانه‌ای از خود برجای گذاشته است که با رجوع به آن به خوبی می‌توان از وضعیت عمومی منطقه طی این سال‌ها آگاه شد. وی در نگارش مطالب خود به‌ویژه در مورد جزئیات اقتصادی، اطلاعات مربوط به هر منطقه را پس از اولین بازدید از آن ثبت کرده است. این موضوع در

۱. در بخش بعدی مقاله به مقایسه نوشته‌های محمد علی‌نیا با سدیدالسلطنه پرداخته خواهد شد.

یادداشت‌های باقی مانده از محمد علی‌نیا مشهود است. او پس از اینکه برای اولین بار وارد یک منطقه می‌شده - و در واقع زمانی که قرار بوده برای اولین بار در مورد یک منطقه مطلب بنگارد - ابتدا به ثبت جزئیات اقتصادی و اداری و اندکی اطلاعات جغرافیایی و تاریخی در مورد آن منطقه می‌پردازد. به عنوان نمونه در مسافرتی که در ۲۵ صفر ۱۳۵۰ هـ.ق به میناب دارد، در مورد آب و هوا، موقعیت اقتصادی، محصولات، آب، منابع رود میناب، جمعیت شهر، نخيلات و اشجار، صاحبان املاک و آثار باستانی و اسلامی میناب و همچنین ادارات و تجار آن می‌نویسد. وی تقریباً همین رویه را در مورد کرمان، بصره و کویت نیز ادامه می‌دهد. تمامی این اماکن، مکان‌هایی هستند که وی برای اولین بار به آنجا مسافرت کرده است. با این اوصاف می‌توان حدس زد در دو جلد اول یادداشت‌های محمد علی‌نیا، چنین اطلاعاتی در مورد مکان‌های دیگری که وی از آنها دیدن کرده، مانند دوبی، بحرین، بوشهر و ... وجود داشته است.

سفرنامه محمد علی‌نیا به نام «سیر بمبائی» که سه دوره مسافرت وی به هندوستان (بمبئی) را شامل می‌شود نیز از آثار برجسته این نویسنده تواناست که از طریق آن می‌توان به مطالب مهمی در خصوص ارتباطات تجاری سواحل خلیج فارس با بنادر و شهرهای هندوستان دست یافت. البته او به غیر از این سه مسافرت که به صورت مجزا و مستقل در یک کتاب منسجم نوشته شده‌اند، سفرنامه دیگری به بمبئی دارد که جزئی از «سومین یادداشت عمرم» است. محمد علی‌نیا خود در آغاز سیر بمبائی قید می‌کند که «نگارنده این صفحات همیشه آرزوی مسافرت دیار غیر از دیار خود داشت تا بسط قدرت ازلی به عین بصیرت خود نگردد»^۱. ظاهراً اولین سفر دور از دیار، اولین سفر وی به بمبئی بوده است.

در این چهار دوره سفرنامه‌ای که محمد علی‌نیا به بمبئی داشته و نوشته است، به صورت منسجم و دقیق به تشریح وضعیت اقتصادی و اجتماعی بمبئی و شهرهای دیگر هندوستان که از آنها دیدن کرده است می‌پردازد. لازم به ذکر است که تأکید او در این سفرنامه‌ها به علت استقرار طولانی مدتش در بمبئی، بر تجارت و اوضاع اجتماعی این شهر است؛ به گونه‌ای که وی حتی اطلاعات اقتصادی و تجاری مربوط به بمبئی و همچنین اطلاعات مربوط به مسیرها را در گردش‌هایی که به نقاط مختلف هندوستان داشته به صورت آماری و در جداول کاملاً منظم تنظیم کرده و در کتابش آورده است.

از مهم‌ترین ویژگی این اثر این است که محمد علی‌نیا در خلق آن تنها به نوشتار اکتفا نکرده است؛ وی در جای جای این اثر به درج تصاویر مختلف مربوط به موضوعات مورد بحث و حتی گاهی بدون توضیح خاصی پرداخته است. این تصاویر شامل تصویر مکان‌های مختلف، اشخاص، شهرها و ... است. به نظر می‌رسد وی این تصاویر را بیشتر از روزنامه‌ها و مجلات موجود استخراج کرده باشد.

مطالب محمد علی‌نیا به طور پراکنده در مورد مسافرت‌هایش به نقاط مختلف مثل ایران، شام، کراچی، حج و ... که در دفترچه‌ها و سالنامه‌ها و ... به نگارش درآمده است، تنها به رؤس مواردی که او مهم می‌دانسته اشاره دارد. از این یادداشت‌ها به خوبی می‌توان استنتاج کرد که شیوه وی در نگارش یادداشت‌ها

۱. محمد علی‌نیا، سیر بمبائی.

و سفرنامه‌هایش چگونه بوده است.

در این قسمت ابتدا به دسته‌بندی اطلاعات یادداشت‌ها و سفرنامه پرداخته شده، سپس منابع مورد استفاده محمد علی‌نیا مورد بررسی قرار می‌گیرد.

دسته بندی مطالب در یادداشت‌ها و سفرنامه محمد علی‌نیا

۱ - مسائل اقتصادی و اداری:

محمد علی‌نیا در نوشته‌های خود، وضعیت کلی اقتصاد مناطق را به خوبی تشریح می‌کند. گفته شد که او در نگارش مطالب خود به‌ویژه در مورد جزئیات اقتصادی، اطلاعات کلی مربوط به هر منطقه را پس از اولین بازدید از آن ثبت کرده است. وی در نوشته‌های خود چه سفرنامه و چه یادداشت‌هایش، گاه‌گاهی به درج جداولی اقدام کرده که جزئیات مالی در مورد یک موضوع خاص را در آن به خوبی نمایش می‌دهد. به عنوان نمونه در «سومین یادداشت عمرم» وی ذیل بیان ادارات دومی، وقتی فرخه یا اسکله یا حامل‌باشی‌گری را تشریح می‌کند، جدولی از محصول این اداره - که به حکم شیخ از صاحبان اموال اخذ می‌شده نیز می‌آورد. وی این حقوق را به تفکیک نوع جنس و حق هر کدام از ادارات و جمع کل آن آورده است. همین‌گونه است در مورد مصاریف واردات گمرکی بحرین، حسابات مربوط به غواصی در بحرین، فواید و بودجه‌ی شرکت واگن رانی هند، صادرات و واردات بمبئی، محاسبات یک‌ساله شرکت کهربائی هند (۱۳۴۶ق)، احصائیه یک ساله سلاخ خانه‌های هند و ...

حتی می‌توان تغییرات و تحولات اقتصادی که طی مدت زمان میان مسافرت‌های وی، به علل مختلف در این مناطق به وقوع پیوسته است را به صورت کاملاً منسجم از یادداشت‌های او استخراج کرد. به عنوان نمونه محمد علی‌نیا زمانی که در مورد سفر خود به دومی و علت این مسافرت و تصمیم به مهاجرت از بندرلنگه در ابتدای یادداشت سوم خود صحبت می‌کند، به صورت اجمالی به وضعیت اقتصادی بندرلنگه و علل افول تجارت آن اشاره می‌کند؛ سپس در مورد دومی، در مقایسه اوضاع عمرانی این منطقه با ۱۸ سال قبل که خود وی در آن شهر بوده است، به خوبی تغییرات عمده اقتصادی و شهری و سیر پیشرفت این منطقه را تشریح و جنبه‌های مختلف این تغییرات را به تصویر می‌کشد.

به عنوان نمونه‌ای دیگر می‌توان به پیگیری‌های وی در اثر مسافرت‌های متعددی که به بحرین داشته، در مورد اقتصاد بحرین اشاره کرد. وی در هر مسافرتش به بحرین، به مقایسه اوضاع اقتصادی بحرین نسبت به سفر پیشین خود به این نقطه می‌پردازد. او طی یادداشت‌های سوم و چهارم خود که در دسترس هستند، به خوبی انحطاط تجارت بحرین در اثر افول صنعت و تجارت مروارید و رونق دوباره اقتصاد بحرین به علت کشف نفت در همین سال‌ها اشاره کرده و کیفیت این تغییرات را در تمام وجوه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و حتی سیاسی بحرین، نمایان کرده است.

در نوشته‌های محمد علی‌نیا همواره توجه ویژه‌ای به مسائل مربوط به «عمران و کارهای شهری» مناطق مختلف شده است. وی هر زمان که به بحرین مسافرت می‌کرده، صفحاتی را به درج این‌گونه موارد

و تغییرات حاصل در وضعیت شهری این شهر، اختصاص می‌داده و تمام این تغییرات را جزء به جزء ثبت نموده است.

در مورد بندرلنگه و بلدیة آن و کارهای عمرانی بلدیة، مسیرهای پس کرانه‌ای مثل مسیر بندرلنگه به لار یا مسیر کرمان به عباسی و تسطیح این دو نیز مطالب زیادی در یادداشت‌های او یافت می‌شود. محمد علی‌نیا علاوه بر این به اوضاع اداری مناطق مختلف به‌ویژه سواحل جنوبی، توجه ویژه‌ای داشته است. وی ادارات بحرین و دوائر شهری دوبی را به تفکیک هر اداره و با توصیف کاملی از آن ثبت کرده است.

۲- مسائل اجتماعی و فرهنگی

محمد علی‌نیا با دقت نظر خاصی به بررسی وضعیت اجتماعی مردم مناطق مختلف پرداخته است. او در هر مکان علاوه بر بیان مسائل مربوط به اخبار سالانه آنجا و مسائل اقتصادی، اداری، سیاسی و تاریخی، گریزی نیز به اوضاع اجتماعی و روحیات و اخلاقیات عمومی مردم زده است. به عنوان نمونه وی طبقات اجتماعی دوبی را به تفکیک و بیان شرایط عمومی اجتماعی و اقتصادی هر طبقه دسته بندی و ثبت کرده است.

همچنین در جای جای آثار او می‌توان به خوبی تأثیراتی را که تحولات مهم اقتصادی و جهانی بر فرهنگ عامه مردم داشته است، دریافت. این موضوع در مورد اکثر نقاطی که از آن دیدن کرده، به خوبی قابل مشاهده است. وی در مورد وضعیت اجتماعی بندرلنگه طی سال‌های ۱۳۴۶ هـ.ق به بعد، اطلاعات میسوطی را ارائه می‌کند. این اطلاعات نشان دهنده تغییراتی است که از افول تجارت و اقتصاد بندرلنگه در وضعیت اجتماعی مردم این منطقه حاصل شده. وی حتی پیش از این سال با نگارش کتابی با عنوان *تیاتور در قالب یک نمایشنامه*، این اوضاع اجتماعی را به خوبی تشریح کرده و به نقد کشیده است. این گونه اطلاعات اجتماعی و تأثیرات تحولات اقتصادی و جهانی بر فرهنگ عامه را می‌توان در نوشته‌های وی در مورد دوبی، بحرین، کرمان، بمبئی و هندوستان، بوشهر و ... یافت. این نگارش محمد علی‌نیا بیانگر علاقه و توجه وی به اجتماع و مردم است که خود ناشی از خواستگاه اجتماعی اوست.

از عمده مطالبی که از یادداشت‌های محمد علی‌نیا می‌توان استخراج کرد، اسامی تجار و مردم صاحب نفوذ و حتی مردم کم اهمیت تر در شهرهای مختلف حواشی خلیج فارس است که در جای جای یادداشت‌هایش به آنها اشاره شده است. او با تعداد زیادی از این افراد آشنائی و حتی رابطه دوستی داشته و تعداد زیادی از آنها را نیز تنها به نام می‌شناخته است. وی آنجا که در مورد مناطق حاشیه جنوبی خلیج فارس چون دوبی و بحرین صحبت می‌کند، به تاجران ایرانی تبار این منطقه نیز همراه اصلیت و شغل و موقعیت اقتصادی اجتماعی آنها اشاره می‌کند. این اشارات در کنار مطالبی که ذیل بیان وفیات افراد در هر سال می‌آورد، می‌تواند اطلاعات بسیار ارزشمندی را در مورد ساکنین این منطقه و پایگاه اقتصادی - اجتماعی هر کدام از آنها در دسترس خواننده قرار دهد؛ علاوه بر اینکه کیفیت مهاجرت‌هایی که از مناطق شمالی خلیج فارس به مناطق جنوبی می‌شده را نیز می‌توان از لابه لای این آثار به دست آورد.

مورد دیگری که نشان دهنده توجه محمد علی‌نیا به مسائل اجتماعی است، ثبت و فیات هر ساله در مناطق مختلف خلیج فارس است. او در بیان و فیات افراد، هر کجا که به فوت شخص مهم و تأثیرگذاری می‌رسیده، به بیان مختصری در مورد شرح احوال وی نیز می‌پردازد. این‌گونه اطلاعات نیز جهت مطالعه اوضاع اجتماعی مناطق مختلف خلیج فارس در این مقطع زمانی می‌تواند بسیار مفید واقع شود.

محمد علی‌نیا همواره دیدی انتقادی به مسائل مختلف اجتماعی و فرهنگی دارد. مطالبی که وی درباره برگزاری مراسم‌های عاشورا و شبیه‌گردانی در مناطق مختلف (بندرعباس، بوشهر و بحرین) آورده، نمایانگر این دیدگاه وی است. وی همچنین در موارد دیگر از تأثیری که نفوذ فرهنگ و تمدن غرب بر شرایط اجتماعی مناطق مختلف مانند کرمان، بحرین، بمبئی و ... داشته، سخن گفته و این شرایط را به نقد می‌کشد. تأثیراتی که کشف حجاب و اعمال آن روی مردم بندرلنگه داشته، انتقاد از عالم شوفرها و ... همه و همه ناظر بر توجه محمد علی‌نیا به مسائل اجتماعی زمانه و دغدغه وی در این زمینه است که ضمناً از دقت نظر و تیزبینی وی در این‌گونه مسائل نیز حکایت دارد.

۳- مسائل سیاسی و تاریخی

محمد علی‌نیا در کنار این‌گونه مسائل اقتصادی و اجتماعی که در نوشته‌های او بسیار پررنگ‌تر از سایر مطالب است، از مسائل سیاسی روز نیز غافل نبوده. وی تغییرات و تحولات سیاسی مناطق مختلف خلیج فارس را طی این سال‌ها، با دقت نظر خاصی پیگیری می‌کرده و به ثبت آنها اقدام کرده است؛ مسائلی چون تغییرات در مشیخت دویی، تغییرات سیاسی در امور بحرین، اختلافات ایران و انگلیس بر سر بحرین، اختلافات ایران و انگلیس بر سر باسعیو و هنگام، مسئله لغو قرارداد داری، اختلافات بحرین و قطر، اختلافات ابن سعود و یمن و ... از جمله موارد پر شماری است که در یادداشت‌های او ثبت و ضبط شده است. او در کنار بیان بعضی مسائل سیاسی، آنجا که نیاز می‌دیده است، نگاه مختصری نیز به تاریخچه‌ی آن مسئله داشته تا بتواند آن موضوع را به خوبی برای خواننده تشریح کند.

البته قابل ذکر است که بیشتر مطالب تاریخی که محمد علی‌نیا به درج آنها مبادرت کرده، در یادداشت‌های اول و دوم وی قرار داشته که به علت وجود این مطالب در آن دو جلد، به تکرار آنها در جلد سوم و چهارم - که اکنون در دسترس هستند - نپرداخته و این خود جای بسی تأسف است که این دو جلد از این مجموعه در دسترس نیستند.

منابع مورد استفاده محمد علی‌نیا در نگارش

منابعی که وی در نگارش مطالب خود در زمینه خلیج فارس از آنها سود جسته است را می‌توان به چهار دسته کلی تقسیم کرد:

۱. مهم‌ترین منبع محمد علی‌نیا در نگارش سفرنامه‌ها و یادداشت‌هایش، دیده‌ها و شنیده‌ها یا به عبارتی مشاهدات شخصی خود وی بوده‌اند. دقت، جزئی‌نگری و حافظه بسیار قدرتمند محمد علی‌نیا به وی در

استفاده از دیده‌ها و شنیده‌هایش یاری رسانده است. اینکه وی شخصاً به نقاط زیادی مسافرت و از این مناطق بازدید کرده و به جمع‌آوری اطلاعات مورد نیازش دست یازیده، از نوشته‌هایش کاملاً نمایان است. ۲. منابع شفاهی: محمد علی‌نیا خود از این منابع شفاهی با عنوان «مصادر موثقه»، «شخص مطلع»، «مصادر مهمه» یاد می‌کند. در بعضی موارد، وی نام اشخاصی را که اطلاعاتش از آنها تحصیل شده، می‌آورد. در مجموع می‌توان گفت محمد علی‌نیا به علت گستردگی روابط خویش که ناشی از نوع پیشه وی بوده، همواره به افراد مطلع و آگاه در زمینه‌های مختلف دسترسی داشته تا بتواند اطلاعات مورد نیاز خود را از آنها دریافت کند.

۳. روزنامه‌ها، جراید، مجلات و ...: یکی از عمده‌ترین منابع محمد علی‌نیا در نگارش متن سفرنامه‌ها و یادداشت‌ها و حتی تعداد زیادی از کتب وی، منابع روزنامه‌ای همزمان وی بوده‌اند. محمد علی‌نیا در استفاده از روزنامه‌ها و جراید هم‌عصر خویش هیچ گونه ابایی نداشته و می‌توان گفت که از مطالب اکثر آنها اطلاع داشته است. وی به جراید فارسی زبان اتکا نکرده و جراید انگلیسی، عربی و اردو نیز در حیطه مطالعات وی قرار داشته‌اند. از جمله جرایدی که وی از آنها استفاده کرده است، می‌توان به *جبل‌المتین کلکته* - که دروازه ورود آن به ایران، نواحی جنوبی و سواحل خلیج فارس بوده است - ایران، اطلاعات، آینده، تایمس بمبئی (انگلیسی)، العراق، الهلال، الرابطة (این سه جریده عرب زبان بوده‌اند) و تعدادی جراید اردو زبان اشاره کرد. محمد علی‌نیا حتی به جراید منطقه‌ای نیز اهمیت داده و از آنها استفاده می‌کرده است. به عنوان نمونه وی از جراید محلی بوشهر مانند جریده مظفری و خلیج ایران نیز استفاده کرده است. محمد علی‌نیا علاوه بر جراید، اخبار روز را از رادیو پیگیر بوده و مطالبی را نیز از آن طریق به دست می‌آورده است.

۴. کتب و منابع تخصصی: محمد علی‌نیا در کنار استفاده از منابع مذکور، هیچ‌گاه در استفاده از کتب مختلف تخصصی مربوط به هر زمینه‌ای غفلت نکرده است. محمد علی‌نیا هر کجا که نیاز به استفاده از کتاب‌های تخصصی داشته، به این کتب مراجعه کرده و نام آنها را نیز قید می‌کند. به عنوان نمونه هر کجا نیاز به ذکر وقایع تاریخی مربوط به یک منطقه یا به عبارتی جغرافیای تاریخی آن می‌دیده، به کتب تاریخی مختلفی در این زمینه رجوع کرده و از اطلاعات آنها استفاده کرده است. وی از تواریخ قرون اولیه اسلامی تا منابع همزمان خود بهره می‌جوید.

محمد علی‌نیا و سدیدالسلطنه کبابی

تأثیرپذیری محمد علی‌نیا از سدیدالسلطنه در نگارش یادداشت‌ها و سفرنامه‌هایش و همچنین کتاب تاریخ خلیج فارس انکار ناپذیر است. چیزی که مسلم است، او از تعداد زیادی از آثار سدیدالسلطنه^۱ مطلع بوده و حتی تعدادی از آنها را مطالعه کرده است. در یادداشت سوم در مطلبی که در مورد مسئله غوص و

۱. جهت اطلاع از زندگینامه و آثار محمد علی‌خان سدیدالسلطنه کبابی بندرعباسی نک: اقتداری، احمد، «محمد علی سدیدالسلطنه کبابی بندرعباسی»، راهنمای کتاب، سال هجدهم، شماره‌های ۷-۹، مهر و آذر ۱۳۵۴، ص ۵۴-۵۵۳.

صید مروارید نوشته است، این گونه می‌گوید:

«... اولین قدمی که در این مهام برداشته، آقای میرزا محمدعلی خان سدید کبابی است که شخص مطلع به رموز و کنه‌های این مسائل به حساب می‌آید و ترشحات افکارش و اطلاعاتش تازگی دارد. در صفحات جراید و مجلات فارسی از قبیل مجله ایرانشهر و تقدم انتشار می‌یابد»

این مطلب و اینکه سدیدالسلطنه یک نسخه از تاریخ لنگه خود را با دست‌خط خویش به او اهدا کرده - که در یافته‌های خانه محمد علی‌نیا به دست آمده است - و همچنین از آنجا که سدیدالسلطنه دو جلد از آثارش را در زمان خویش به چاپ سنگی رسانیده، به خوبی نمایانگر این است که محمد علی‌نیا هم با خود سدیدالسلطنه آشنایی کامل داشته و هم با آثار وی.

یکی از ویژگی‌های مهم سدیدالسلطنه، عدم اتکا به روایت وقایع و رویدادهای سیاسی و نظامی و بذل توجه به سایر وجوه تاریخ منطقه خلیج فارس است. به غیر از داده‌های سیاسی، اطلاعات ارزشمند اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و مذهبی بسیاری را می‌توان در خلال آثار او به دست آورد.

دیدگاه محمد علی‌نیا در این زمینه که تنها به ثبت و ضبط و روایت وقایع و رویدادهای سیاسی و نظامی نمی‌پرداخته و به سایر وجوه حیات تاریخی منطقه خلیج فارس نیز توجه داشته با سدیدالسلطنه مشترک است. در نوشته‌های وی نیز به مانند سدیدالسلطنه، به غیر از داده‌های سیاسی، اطلاعات ارزشمند اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و مذهبی بسیاری را می‌توان یافت؛ که این موضوع باعث نزدیکی سبک نگارش محمد علی‌نیا به سبک سدیدالسلطنه در نگارش شده است. تمایز وی با سدیدالسلطنه در این زمینه، در این است که سدیدالسلطنه به عنوان یک مقام اداری و یک کارگزار منطقه‌ای، به اطلاعاتی دسترسی داشته که در دسترس محمد علی‌نیا نبوده است؛ به همین دلیل اطلاعات آماری که از سدیدالسلطنه باقی مانده است بسیار جزئی‌تر از آنچه‌ای است که محمد علی‌نیا به ثبت آن پرداخته است. گرچه آثار محمد علی‌نیا در این زمینه نسبت به سدیدالسلطنه کمتر می‌تواند یاریگر یک محقق تاریخی باشد، اما این نیز قابل ذکر است که در مورد مسائل سیاسی و تاریخی و گاهی موارد، مسائل اقتصادی و حتی مسائل فرهنگی و اجتماعی، از نظر کیفیت در سطح بالاتری نسبت به نوشته‌های سدیدالسلطنه قرار دارد.

این تمایز بین آثار این دو نویسنده برجسته تاریخ خلیج فارس، در مطالعه این مقطع از تاریخ منطقه بسیار مفید و قابل ملاحظه است. در واقع آثار محمد علی‌نیا و سدیدالسلطنه در کنار هم می‌تواند مجموعه‌ای بسیار ارزشمند از اطلاعات سیاسی، تاریخی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و اداری در مورد بیشتر مناطق خلیج فارس در مقطع زمانی یاد شده، در اختیار خواننده قرار دهد.

از این نکته نیز نباید غافل شد که با وجود اینکه سدیدالسلطنه با تاریخ و وقایع تاریخی پیش از عصر خود سر و کار زیادی نداشته و تمام وقت او مصروف ثبت و ضبط اوضاع اقتصادی، سیاسی و اجتماعی خلیج فارس در دوران خود می‌شده، محمد علی‌نیا به شدت به تاریخ علاقه‌مند بوده است. وی به صورت مستقل به مطالعه تاریخ می‌پرداخته و به نگارش متون تاریخی علاقه بسیاری داشته است. در مورد مسائل تاریخی مربوط به مناطق مختلف خلیج فارس، به نظر می‌رسد محمد علی‌نیا بیشترین اطلاعات تاریخی مورد نظر

خود در این زمینه را در کتاب «تاریخ خلیج فارس» خویش و همچنین در دو جلد اول یادداشت‌هایش ثبت کرده است که متأسفانه هیچ کدام از این نوشته‌ها اکنون در دسترس نیستند.

نتیجه‌گیری

محمد عبدالرحمن علی نیا اوزی از اهالی و بازرگانان منطقه خلیج فارس طی سال‌های ۱۳۰۵ تا ۱۳۷۴ هـ ق است که به علت علاقه زیاد به مطالعه و تحقیق در مورد مسائل مختلف، آثار متعدد قلمی از خود به جای گذاشته است. او با ثبت یادداشت‌هایش از سال‌های نزدیک ۱۳۱۹ هـ ق تا سال ۱۳۵۶ هـ ق، تقریباً ۳۷ سال از تحولات این منطقه را روز به روز و با استفاده از منابع و مصادر مختلف روزنامه‌ای و رادیویی و مطلعینیکه وی به هر دلیلی با آنها در ارتباط بوده، ثبت و ضبط کرده. جای تأسف است که یادداشت‌های مربوط به تنها ده سال از این تحولات باقی مانده، اما آنچه باقی مانده نیز بسیار مفید و ارزشمند است. او در کنار بیان وقایع و رویدادهای مهم عالم و با تکیه بر رویدادهای خلیج فارس، در زمینه مسائل اقتصادی و اداری، اجتماعی و فرهنگی، تاریخی و سیاسی مناطق مختلف خلیج فارس، هر کجا که نیاز به توضیح و تفصیل جهت اطلاع قارئین می‌دیده، به این کار مبادرت کرده است. وی اطلاعات بسیار مفیدی از شرایط اجتماعی مکان‌های مختلفی که از آنها دیدن کرده، مانند دومی، بحرین، بصره، کویت، بندرعباس، کرمان و ... ارائه می‌دهد؛ همچنین در مورد وضعیت اداری و موقعیت اقتصادی این شهرها مطالعاتی کرده و آنها را به صورت مختصر اما بسیار مفید، در اختیار خواننده قرار داده است.

آنچه وی را در جمع‌آوری و درج این اطلاعات بسیار یاری می‌نموده، ماهیت شغلیش می‌باشد. محمد علی نیا به عنوان یک تاجر که فعالیتهای تجاری گسترده‌ای را در منطقه خلیج فارس به انجام می‌رسانیده، همواره نیازمند مسافرت به نقاط مختلف این منطقه بوده است. این امر موجب افزایش ارتباطات تجاری وی، و در نتیجه آشنائی با شخصیت‌های مهم و تجار برجسته مناطق مختلف خلیج فارس گردید.

آنچه مسلم است، محمد علی نیا با سدیدالسلطنه آشنائی و آثار وی را نیز در دسترس داشته است. اما با بررسی آثار هردونفر، اگرچه محمد علی نیا در نگارش آثار از سدیدالسلطنه تأثیر پذیرفته است، اما بسیار کم به آثار او اقتباس می‌کند. در نهایت باید گفت آثار محمد علی نیا و سدیدالسلطنه در کنار یکدیگر مجموعه‌ای بسیار ارزشمند از اطلاعات مختلف تاریخی، سیاسی، اداری، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در زمینه مناطق مختلف خلیج فارس در اختیار مورخین قرار می‌دهند و در این زمینه می‌توانند مکمل خوبی برای یکدیگر باشند.